

Libris
Respect pentru oameni și cărți

KEITH HITCHINS

ROMÂNII

1774–1866

Ediția a III-a

Traducere din engleză de
GEORGE G. POTRA
și
DELIA RĂZDOLESCU

Prefață	7
Introducere	9
1 MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ, 1774–1821	15
2 SOCIETATEA ȘI ECONOMIA, 1774–1829	78
3 SPIRITUL VREMURILOR, 1774–1829	145
4 ÎNCEPUTURILE UNUI STAT MODERN	178
5 ROMÂNII DIN MONARHIA HABSBURGICĂ	246
6 1848	285
7 PRINCIPATELE UNITE	335
Eseu bibliografic	388
Indice de nume proprii	401

Suzeranitatea otomană a constituit faptul precumpărător al vieții politice și economice a Principatelor Române în cursul perioadei cuprinse între Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 și începutul războiului grec de independență din 1821. Sultanul hotără succesiunea domnitorilor și influența în mod decisiv politica acestora, iar cerințele lui de alimente și alte bunuri sleiau și în același timp impulsioneau capacitatea productivă a Moldovei și a Țării Românești. A fost totuși o jumătate de secol dinamică pentru Țările Române, iar vasalitatea, oricât de oneroasă ar fi fost, nu a putut opri evoluția instituțiilor și nici înăbuși răspîndirea ideilor. Organizarea pe baze raționale a guvernării, concentrarea puterii în mîna domnitorului și extinderea aparatului funcționăresc, codificarea legilor și secularizarea vieții publice, toate acestea fiind caracteristice unei societăți moderne, au avansat în mod inexorabil. Nici suzeranitatea otomană nu a fost imună la schimbare. Anumiți domnitori luminați și boierii reformatori au profitat de interesul crescînd rusesc și vest-european față de Principate pentru a încerca să se elibereze de dominația otomană și să obțină autonomia, iar, în cele din urmă, independența.

LEGĂTURA OTOMANĂ

Relațiile politice dintre Imperiul Otoman, pe de o parte, și Moldova și Țara Românească, pe de altă parte, își găsesc începuturile în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea. Nici nu apucaseră bine Principatele să se formeze în prima jumătate a acelui veac că existența lor a și fost primejdită de puterea militară otomană în ascensiune la sud de Dunăre. Oștile otomane înfrînseseră nobilimea feudală sîrbă în bătălia de la Kossovo-polje din 1389 și au desăvîrșit ocuparea Bulgariei prin cucerirea în 1393 a orașului Tîrnovo, capitala țaratului. Drept rezultat, între acestea și Țările Române n-a mai rămas decît Dunărea, care servea în mod tradițional

drept cale de circulație spre interiorul Peninsulei, și nu atât drept barieră în calea armatelor dușmane.

Primele contacte politice între Țara Românească și otomani nu pot fi date cu precizie, însă, la 1394, pare să se fi plătit pentru întia oară un haraci, eveniment ce sugerează că turcii erau nerăbdători să obțină avantaje de pe urma succeselor repurtate în Bulgaria. O altă plată a unui tribut a fost efectuată în 1417, ca urmare a unei expediții militare în Țara Românească a sultanului Mahomed I (1413–1421).¹ Aceste plăți nu par să fi redus Țara Românească la statutul de vasal. Mai curând, aşa cum prețindea Mircea cel Bătrân (1386–1418), ele reprezentau înțelegeri între egali, întrucât, în schimbul haraciului, sultanul accepta să împiedice oștile otomane să treacă Dunărea în incursiuni de jaf și pentru luarea de robi.² Cu toate acestea, Țara Românească avea să fie de aici înainte supusă unor presiuni otomane neîncetate. Ca urmare a unei serii de noi campanii militare după moartea lui Mircea cel Bătrân, sultanii au impus acestui Principat poveri din ce în ce mai grele. În 1432, de pildă, ca preț al păcii, domnitorul Alexandru Aldea (1431–1436) a fost silit să plătească un tribut anual și să asigure servicii militare după bunul plac al sultanului. Înțelegeri similare, mai curând sub forma unor armistiții, au fost încheiate în 1444 și 1451. În sfîrșit, în 1462, Mahomed al II-lea (1451–1481) îl îndepărtează pe domnitorul Vlad Țepeș (1456–1462; 1476) de la tron, ca pedeapsă pentru „rebeliune“ și îl instalează în locul acestuia pe mai supusul Radu cel Frumos (1462–1473). Faptul că sultanul putea dispune atât de liber de succesiunea domnitorilor în scaun sugerează cât de grav fusese compromisă independența Țării Românești și mulți istorici consideră astfel anul 1462 drept data care marchează începutul oficial al vasalității față de Imperiul Otoman.³ În orice caz, aceste evenimente au reprezentat sfîrșitul confruntărilor militare de anvergură dintre cele două părți. De aici înainte, domnitorii Țării Românești vor considera plata tributului ca o obligație inevitabilă și vor recurge la negocieri în locul armelor pentru a apăra autonomia administrativă a țării lor.

Supunerea Moldovei față de statul otoman a urmat același tipic, însă a survenit mai tîrziu, în parte cel puțin datorită distanței mai mari care o despărțea de centrele otomane de putere. Prima mare încleștere între

¹ M. Maxim, „Din istoria relațiilor româno-otomane — «capitulațiile»“, în *Anale de istorie*, 28/6, 1982, pp. 45–48.

² G. I. Constantin, „Le Traité entre le Sultan Baiazet Ier et la Valachie“, în *Der Islam*, 59/2, 1982, pp. 254–284; M. Maxim, „Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare“, în I. Pătroiu (ed.), *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, pp. 365–396.

³ N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, pp. 120–124.

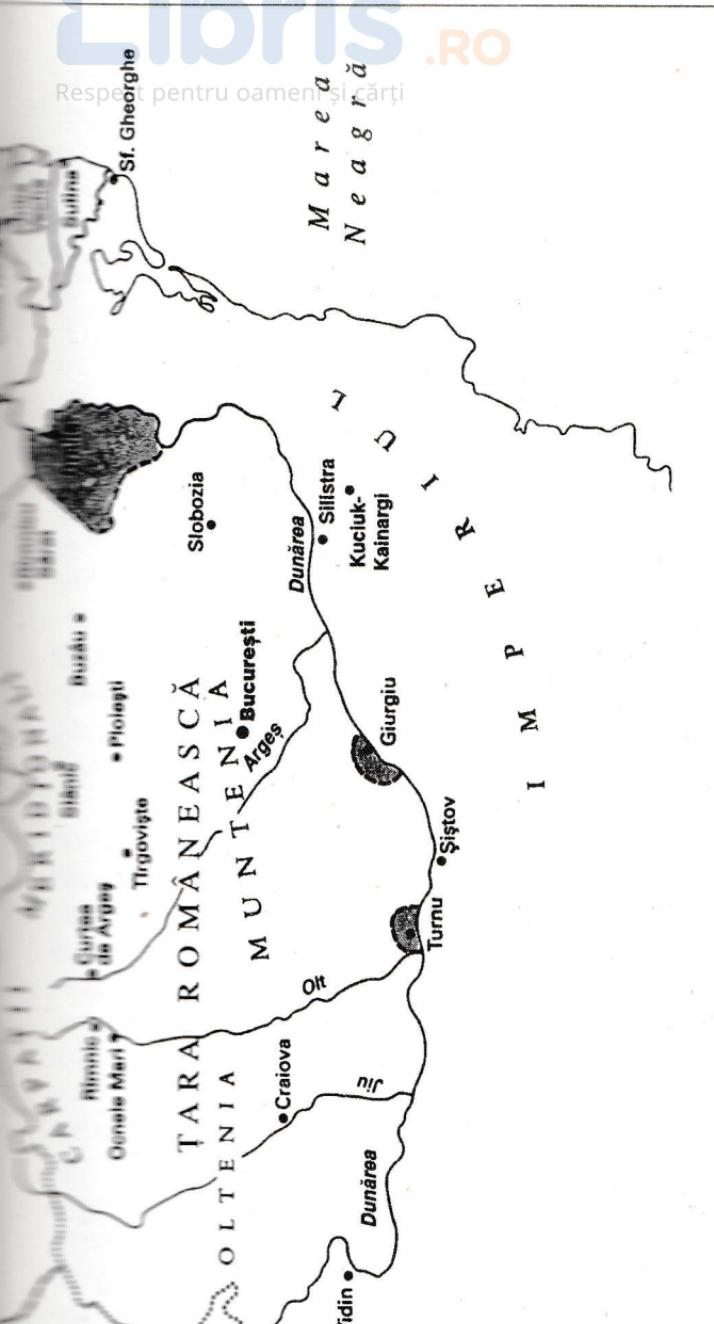
Relația moldovene și otomane a avut loc în 1420, cînd flota turcă întreprinde un atac nereușit asupra Cetății Albe (Akkerman), port la limanul Nistrului aflat sub stăpînirea Moldovei. Ulterior, domnii Moldovei au întreținut în general relații pașnice cu sultanul prin plata unor sume de bani. Turcii se refereau la acestea ca daruri (peșcheș) și nu ca haraci și se pare că nu au compromis independența acestui principat. Moldova a început să plătească tribut în 1456 ca răspuns la un ultimatum dat de Mahomed al II-lea domnitorului Petru Aron (1451–1452; 1454–1457). Cu toate acestea, cîr-mișorii Moldovei, în special înzestratul Ștefan cel Mare (1457–1504), au evitat vasalitatea prin alternarea negocierilor cu rezistența armată. Totuși, pe vremea urmășilor lui Ștefan, situația Moldovei a devenit din ce în ce mai nesigură. Independența a luat sfîrșit în 1538, cînd sultanul Soliman I (1520–1566) l-a îndepărtat de la domnie pe Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546). L-a înscăunat în locul lui pe Ștefan Lăcustă (1538–1540), care l-a omagiat pe sultan ca suzeran al său, recunoscînd prin aceasta statutul de vasal al țării.⁴

Relațiile dintre Țările Române și Imperiul Otoman vor fi reglementate de diverse tratate, cunoscute sub numele de *ahdname* sau *sulhname*, denumite mai tîrziu, incorect, „capitulații“, și de diplome suplimentare de învestitură (*berat*), emise de către sultan cu ocazia înscăunării domnitorilor. În conformitate cu legea islamică, otomanii priveau Țările Române ca fiind ceva între teritoriile cucerite — subordonate direct autorității musulmane — și zonele din afara granițelor Islamului, ostile statului musulman și cu care nu putea exista decît o pace vremelnică. Moldova și Țara Românească erau astfel teritorii cu statut de *ahd* (tratat) și se aflau în zona intermediară de pace (*dar alsulh*), întrucît nu fuseseră ocupate de oștile otomane și nu fuseseră încorporate în statul otoman.⁵ În schimb, domnitorii și boierii aveau voie, teoretic cel puțin, să conducă treburile interne ale țărilor respective fără amestecul oficialităților civile și militare turcești. În cadrul acestui aranjament, boierii își păstrau privilegiul tradițional de a alege domnitorul, dar acum sultanul și-a asumat dreptul de a le confirma alegerea și de a investi pe noul domnitor cu însemnele funcției. Elementele palpabile ale supunerii erau plata unui tribut anual și participarea Țărilor Române la campaniile militare otomane atunci cînd erau chemate. O altă consecință

⁴ L. Șimanschi (ed.), *Petru Rareș*, București, 1978, pp. 136–174.

⁵ S. Gorovei, „Moldova în «Casa păcii» pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane“, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 17, 1980, pp. 629–677; M. Maxim, „Cu privire la statutul de 'Ahd' al țărilor române față de Poartă: Considerații pe marginea unor izvoare otomane“, în *Revista de istorie*, 39/6, 1986, pp. 523–534.

Harta 1. Moldova, Tara Românească și Transilvania, 1775–1811

a vasalității a fost începutarea relațiilor diplomatice directe cu alte țări. De acum încolo, domnitorilor li se va interzice să aibă contacte cu statele europene, cu excepția celor realizate prin intermediul Constantinopolului.

Cel puțin la început, relația dintre cele două părți era departe de a fi unilaterală. Sultanul și-a asumat obligații formale față de Țările Române. Ca suzeran, prelua responsabilitatea apărării lor împotriva vreunui atac străin, dar s-a abținut să plaseze trupe în cele două Principate, cu excepția unei mici gărzi personale pentru fiecare dintre cei doi domnitori. A dat instrucțiuni oficialităților otomane de-a lungul Dunării să aplice cu strictețe interdicția ca musulmanii să dobîndească pămînt sau să se stabilească definitiv în Principate. Interdicția a fost extinsă la toți negustorii și dregătorii turci, cărora li s-a permis să călătorescă la nord de Dunăre doar pentru treburi oficiale și cu consimțămîntul domnitorului sau al reprezentanților acestuia.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, domnitorii și boierii insistau ca aceste restricții să fie aplicate cu strictețe pentru a se preîntîmpina pătrunderea masivă a turcilor și a altor musulmani la nord de Dunăre și a se păstra o aparență de autonomie și caracterul creștin al țărilor lor. Dar reușita lor nu a fost decât parțială. Au fost înființate capete de pod militare și comerciale, așa-numitele raiale, în Țara Românească pe malul de nord al Dunării, la Giurgiu și la Turnu, încă din 1417, și la Brăila, în 1542, iar în Moldova la Hotin, la granița de nord cu Polonia, în 1723.

Toate raialele au fost organizate în același mod, Brăila însă a fost cea mai mare și cea mai importantă din punct de vedere economic. Capul de pod constă dintr-o fortăreață, pe care turcii au construit-o imediat după cucerirea cetății în 1539, împreună cu raiaua propriu-zisă, adică teritoriul din jurul cetății ce cuprindeea cincizeci și cinci de sate, locuitorii acestora fiind siliți să aprovizioneze fortăreața și să presteze diverse munci. Raiaua cuprindea și proprietăți întinse împărțite ca fiefuri (*has*) membrilor familiei sultanului și înalților dregători otomani. Administratorul (*nazîr*), a cărui jurisdicție se întindea astfel asupra treburilor civile, cît și asupra celor militare, era un slujbaș de rang superior cu trei cozi de cal la tui, în timp ce domnii Moldovei și ai Țării Românești nu aveau dreptul decât la două prinse la stindard. Judecătorii musulmani (*cadii*) împărțeau dreptatea pentru musulmani în litigiile dintre aceștia, precum și în cele iscate între creștini și turcii aflați pe teritoriul românesc. Împreună cu guvernatorul sangeacului Silistra, din care făcea parte Brăila, toți acești dregători au exercitat o influență semnificativă în Țara Românească, iar domnitorii se străduiau să rămînă în termeni buni cu ei.⁶

⁶ R. I. Perianu, „Raiaua Brăilei: Noi contribuționi“, în *Revista istorică română*, 15/3, 1945, pp. 287–333.

Primul tratat oficial (*ahdname*) între otomani și Țările Române a fost încheiat cu Țara Românească, probabil în timpul domniei lui Vlad I (1394–1397; recunoscut doar într-o parte din țară), iar cu Moldova cîndva înainte de 1456. Acest tratat și cele ce vor urma nu erau alianțe încheiate pe picior de egalitate și erau extinse la nesfîrșit, de obicei fără formalități. Ultimele reînnoiri oficiale par să fi fost făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.⁷ Legăturile pe care le întăreau între părți nu erau niciodată imuabile. În cea de-a doua parte a secolului al XVI-lea și în tot cursul secolului al XVII-lea, echilibrul stabilit prin aceste prime tratate s-a năruit, pentru că atât domnitorii, cât și sultanii urmăreau țeluri incompatibile cu un adevărat armistițiu. Cei dintâi încercau fără încetare să se elibereze de tutela otomană, iar ceilalți încercau prin orice mijloc să subjuge complet Țările Române. Cu toate că în această perioadă controlul otoman s-a întărit treptat, relațiile au rămas structural aceleași. Sultanii continuau să-și exercite puterea indirect prin intermediul domnitorului și al instituțiilor autohtone, ceea ce le-a permis românilor să se bucure în mare măsură de autonomie. Domnitorii își păstrau propriile lor armate, chiar dacă reduse ca efectiv, își exercitau puterile legislative și juridice tradiționale și se angajau chiar în schimburi diplomatice cu alte țări.

Primejdia încorporării în Imperiul Otoman aproape că dispăruse în această perioadă. La începutul secolului al XVII-lea, otomanii renunțaseră la ideea ocupării Țărilor Române și a transformării lor în pașalîcuri, aşa cum procedaseră cu teritoriile de la sud de Dunăre și, la nord, cu două treimi din Ungaria. Cauzele ar trebui căutate se pare în schimbarea calculelor strategice și economice ale oficialităților otomane. Cînd au intrat pentru prima oară în contact cu Țara Românească și cu Moldova, oștile otomane erau angajate într-o mare campanie în ținuturile sîrbe și, de-a lungul văii Dunării, pînă în Europa Centrală. Țările Române prezintau o importanță strategică mică pentru aceste operațiuni. Mai tîrziu, după încheierea lor cu succes, suzeranitatea otomană asupra Moldovei și a Țării Românești nu a fost contestată în mod serios de către alte puteri europene pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ca urmare, nici apărarea căilor de aprovizionare către Ungaria, nici statutul de graniță neprotejată nu impuneau o ocupare militară a Țărilor Române.⁸ În plus, în momentul în care cuceririle otomane în

⁷ Pentru o analiză mai cuprinzătoare a autonomiei, vezi M. Maxim, „Le statut des pays roumains envers la Porte ottomane aux XVIe–XVIIIe siècles“, în *Revue roumaine d'histoire*, 24/1–2, 1985, pp. 29–50.

⁸ P. P. Panaiteescu, *Interpretări românești: Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, pp. 149–159.

Europa Centrală și de Sud-Est își urmăseră cursul, luase ființă o relație practică între sultan și domnitorii români, bazată pe ahdname, care s-au dovedit o binefacere pentru trezoreria otomană. Nenumăratele beneficii economice i-au convins pe sultani și pe dregătorii acestora să nu se atingă de aranjamentele existente. În schimb, au intensificat exploatarea fiscală și agricolă a Țărilor Române, socotind-o mai profitabilă decât ocuparea militară și împărțirea pământului arabil în timaruri. Relațiile economice existente, care valorificau enormele resurse naturale ale Țărilor Române, aduceau beneficii atât de substanțiale tuturor celor interesați (și nu în cele din urmă negustorilor și zarafilor, a căror influență la Constantinopol era în creștere), încât rînd pe rînd sultanii au respins toate propunerile de a reduce Moldova și Țara Românească la statutul de provincie sub guvernaitori turci. Disponibilitatea moldovenilor și a valahilor de a negocia a facilitat înțelegerea pașnică cu otomanii. Domnitorii erau pregătiți să lupte — și au făcut-o de nenumărate ori —, dar păreau să fi înțeles realitatea politică și strategică a situației lor. Au socotit mai înțelept să ducă tratative înainte ca independența să fie irevocabil compromisă.

Cu toate acestea, secolul al XVII-lea a fost martorul șubrezirii inexorabile a autonomiei Moldovei și a Țării Românești. Deși domnitori puternici ca Matei Basarab (1632–1654) și Șerban Cantacuzino (1678–1688) în Țara Românească și Vasile Lupu (1634–1653) în Moldova și-au reafirmat prerogativele în treburile militare și externe, astfel de relansări s-au dovedit de scurtă durată. Pe la sfîrșitul veacului, sultanul ajunse pur și simplu să considere domnitorul ca un înalt dregător otoman și, ca atare, scaunul domnesc devenise evident nesigur. Sultanul mazilea domnii aproape după bunul plac și cu o frecvență uimitoare pentru a-și întări autoritatea asupra deținătorilor acestei funcții și pentru a-și spori beneficiile financiare pe care le obținea la fiecare schimbare de domnitor. În Moldova, între 1612 și 1711, o domnie dura în medie doi ani și jumătate, iar în Țara Românească, cam tot atunci, patru ani și jumătate. Autoritatea domnitorului în treburile interne nu a fost totuși redusă din cauza statutului de vasalitate. Dacă era capabil și își asigura favoarea sultanului și a sfetnicilor acestuia, domnitorul putea să acționeze în țară ca un conducător absolut.

Supunerea politică a Țărilor Române a fost însoțită de poveri fiscale și economice crescînde. În calitate de state tributare, erau nevoie să-și asume numeroase obligații formale față de suzeran în afara plății tributului. Printre acestea se numărau contribuții speciale la vistieria otomană pentru sprijinirea campaniilor militare, serviciul militar în sine, recrutarea de lucrători pentru diverse îndeletniciri cum ar fi repararea fortărețelor de-a